

УДК 911.3/63.35.352

DOI <https://doi.org/10.32999/ksu2413-7391/2020-13-6>

Мальчикова Д.С.,
доктор географічних наук,
професор кафедри географії та екології
Херсонський державний університет
darina13@i.ua
ORCID: 0000-0002-7197-8722

Пилипенко І.О.,
доктор географічних наук,
професор кафедри географії та екології
Херсонський державний університет
pilipenko11@i.ua
ORCID: 0000-0001-6640-1163

Нападовська А.Ю.,
асистент кафедри географії та екології
Херсонський державний університет
anyanapadovskaya@gmail.com
ORCID: 0000-0003-0243-0453

ВИКОРИСТАННЯ РЕКРЕАЦІЙНИХ РЕСУРСІВ ПРИМОРСЬКИХ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД У КОНТЕКСТІ СУЧАСНИХ СУСПІЛЬНИХ І ЕКОЛОГІЧНИХ ВИКЛИКІВ

Стаття пропонує аналіз нових можливостей управління рекреаційними ресурсами приморських територіальних громад України у світлі процесів децентралізації і сучасних політичних, соціально-економічних і екологічних викликів. На основі порівняльного аналізу динаміки формування об'єднаних територіальних громад у 2015–2019 рр. встановлено відмінності перебігу процесів децентралізації в межах приморських районів в Україні та Херсонській області. Обґрунтовується, що на туристичний попит, а згодом і на місцеву економіку суттєво впливають як неочікувані загрози надзвичайного характеру (наприклад, пандемія COVID-19), так і прогнозовані сучасні кліматичні зміни, які можуть негативно вплинути, порушуючи доступ до рекреаційних ресурсів та змінюючи фізичні умови, в тому числі умови адаптації та відновлення людського організму. Наслідки зміни клімату створюють додаткові виклики та невизначеність, можуть суттєво трансформувати як прибережні простори, так і суспільну взаємодію в приморських громадах.

У статті обґрунтовано, що потенціал рекреаційних ресурсів приморських територіальних громад дає можливість покращити рівень їх фінансової спроможності шляхом наповнення місцевих бюджетів через розвиток відповідних територій. На прикладі Херсонської області визначені перспективи місцевого соціально-економічного розвитку, нові економічні можливості і напрями використання туристично-рекреаційного потенціалу шляхом міжнародного партнерства, зокрема участі Херсонської області та окремих територіальних громад у міжнародному проєкті «Децентралізація приносить кращі результати та ефективність» (DOBRE). Проаналізований вплив програми «DOBRE» на розвиток туристично-рекреаційної галузі Херсонської області, зокрема утворення туристичного кластеру, сформованого після об'єднання територіальних громад, мета його створення та основні напрями роботи. На основі проведеного дослідження визначено ключові проблеми і перспективи місцевого економічного розвитку, які можна вирішити шляхом міжнародного партнерства і стратегічного планування використання туристично-рекреаційного потенціалу і розвитку приморських територіальних громад.

Ключові слова: децентралізація, територіальна громада, приморські регіони, рекреаційні ресурси, туристичний кластер, Херсонська область.

Malchykova D.S., Pylypenko I.O., Napadovska H.Yu. USE OF RECREATIONAL RESOURCES OF COASTAL TERRITORIAL COMMUNITIES IN THE CONTEXT OF MODERN SOCIETY AND ENVIRONMENTAL CHALLENGES

The article proposed an analysis of new opportunities for managing recreational resources of coastal territorial communities of Ukraine in the context of decentralization processes and modern political, socio-economic and environmental challenges. The dynamics of decentralization processes and territorial communities' formation in 2015–2019 are analyzed in the article, differences in the course of decentralization of coastal territorial communities in Ukraine and Kherson region have been established on a comparative analysis. It's substantiated that tourism demand, and subsequently the local economy, is significantly affected by both unexpected emergencies (such as the COVID-19 pandemic) and projected current climate change, which could adversely affect disruption of access to recreational resources and change physical conditions, including conditions of adaptation and recovery of the human body. The effects of climate change create additional challenges and uncertainties, and can significantly transform both coastal areas and social interaction in coastal communities.

The article substantiates that the potential of coastal territorial communities' recreational resources makes it possible to improve their financial capacity by filling local budgets through the development of the relevant territories. The perspectives of local socio-economic development, new economic opportunities and directions of tourism and recreational capacities using through international partnership are identified on the case of Kherson region, including involvement of Kherson region and certain territorial communities in the international project "Decentralization brings better results and efficiency" (DOBRE). The impact of the DOBRE program on the development of the tourism and recreational sector of the Kherson region is analyzed, including the formation of a tourist cluster formed after the unification of territorial communities, the purpose of its creation and the main directions of work. On the basis of the conducted research the key problems and prospects of local economic development are identified. They can be solved through international partnerships and strategic planning using the tourism capacity and development of coastal territorial communities.

Key words: decentralization, territorial community, coastal region, recreational resources, tourist cluster, Kherson region.

Постановка проблеми. Сучасний дискурс про процеси місцевого самоврядування і децентралізації на загальнодержавному рівні формується перш за все навколо питань фінансової спроможності громад, посилення взаємозв'язків між міськими і сільськими громадами, «імпорту» міських практик у сільські території, проблем використання і планування територій, управління в контексті багатофункціонального розвитку, питань трансформації земельних відносин тощо. На локальному ж рівні на перший план виходять питання ефективного використання і збереження наявних ресурсів, інвестиційної привабливості території, збалансованого соціально-економічного розвитку і екологічної безпеки (Мальчикова, Беляя, 2020).

Географічне положення громади визначає унікальність і просторову мінливість її ресурсної бази, практичну перспективу повсякденного життя населення і можливості реалізації моделі сталого розвитку людства. Для приморських територіальних громад України особливо актуальними стають питання використання унікальних рекреаційних ресурсів, що сприяють відновленню і розвитку фізичних

і духовних сил людей, їх здоров'я та якості життя. Рекреаційні ресурси належать до таких, які визначають територіальну організацію суспільства і спеціалізацію економіки регіонів, де вони зосереджені. Цей вплив опосередковується соціально-економічними факторами, характером управління і планування, оскільки без цього навіть за високих атрактивних властивостей простору його ефективно рекреаційне освоєння є неможливим.

Децентралізоване управління на основі створення дієвого і спроможного інституту місцевого самоврядування на базовому рівні може сприяти більш збалансованому розвитку як рекреаційних територій, так і України загалом (Геопортал адміністративно-територіального устрою, 2019). Вирішення цих проблем – на потребі часу, особливо в період економічних і фінансових потрясінь, змін попиту на різні види послуг і структури їх споживання, а також у разі зростаючих загроз поширення невідомих раніше інфекційних хвороб.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Процес децентралізації і вдосконалення адміністративно-територіального устрою відкриває

великі можливості для об'єднаних територіальних громад і надає їм додаткову фінансову та адміністративну незалежність. У процесі децентралізації громади здобувають ресурси, фінанси, повноваження – потужний інструментарій і можливості для забезпечення повноцінного місцевого розвитку (Реформа децентралізації, 2020). У цьому плані важливим є завдання встановлення місця і ролі територій з потужним рекреаційним потенціалом у просторовій організації суспільства. Зі зростанням самостійності збільшується відповідальність як органів місцевого самоврядування, так і громадян, тому подальший розвиток рекреаційних регіонів на основі врахування збалансованості історичних, природно-ресурсних, екологічних, соціокультурних чинників є одним з важливіших завдань сьогодення (Стратегія розвитку України до 2030 року, 2017). Це тим більш актуально у зв'язку із наявністю факторів постійного впливу на управління рекреаційними ресурсами (рекреаційну атрактивність території) і факторів, які змінюють своє значення у часі.

Численні дослідження у сфері сталого розвитку туризму вказують на суттєвий вплив сучасних кліматичних змін, які можуть негативно вплинути на туристичний попит, а згодом і на місцеву економіку, порушуючи доступ до рекреаційних ресурсів та змінюючи фізичні умови, в тому числі умови адаптації та відновлення людського організму (Moser, Williams, Boesch, 2012; Seekamp, Jurjonas & Bitsura-Mezzaros, 2019). Наслідки зміни клімату створюють додаткові виклики та невизначеність (Amundsen, 2015), можуть суттєво трансформувати як прибережні простори, так і суспільну взаємодію в громаді.

Геополітична і соціально-економічна ситуація в країні, потреби населення і рівень його доходів, стан розвитку туристичної інфраструктури, нарешті, загрози надзвичайного характеру (зокрема, глобальні виклики, спричинені пандемією COVID-19), можуть суттєво змінити життєдіяльність населення на певний період. Дослідники наголошують на складних соціально-економічних наслідках пандемії для місцевих громад і кризових явищах у їх туристичних практиках (Zenker, Kock, 2020; Yeh, 2020), разом із тим уже наявні дослідження, які акцентують сприятливі наслідки карантинних обмежень внаслідок коронавіру-

сної пандемії на екологічний стан прибережних зон (Ormaza, Castro, 2020),

Отже, з огляду на вищезазначене, **метою цього дослідження** став аналіз напрямів ефективного використання рекреаційних ресурсів об'єднаних територіальних громад приморських районів у світлі сучасних політичних, соціально-економічних і екологічних викликів.

Виклад основного матеріалу. У 2015 р. розпочалася практична реалізація реформи територіальної організації влади та місцевого самоврядування (Про схвалення Концепції реформування, 2014). Процес реформування адміністративно-територіального устрою в Україні поширився на всі області, в тому числі і на території приморських регіонів. Станом на квітень 2020 року динаміка процесу добровільного об'єднання територіальних громад у приморських регіонах характеризувалася уповільненням (особливо після 2017 р.), що співпадало загалом з тенденцією утворення територіальних громад в Україні (Нападовська, 2019). Рис. 1 ілюструє результати реформування станом на квітень 2020 р. У цей час реформа місцевого самоврядування в приморських регіонах призвела до створення у приморських адміністративних районах 46 ОТГ, які разом із тим акумулювали в своїх межах більше 50% населення і 45% території приморських областей України. Розраховані за авторською методикою (Нападовська, Пилипенко, 2018) показники просторового аналізу процесу об'єднання територіальних громад свідчать про суттєві відмінності перебігу процесів децентралізації в межах приморських адміністративних районів. Причому варто відзначити саме Херсонську область, адже це – єдина область, де на початок 2020 року були наявні приморські райони (Генічеський, Скадовський, Новотроїцький), що взагалі не охоплені процесами об'єднання чи приєднання (рис. 2).

Сповільнення процесу децентралізації у 2018–2020 рр. супроводжувалося низкою факторів, які впливали на об'єднання (Олійник, Остапенко, 2016; Udovychenko, Melnychuk, Gnatiuk, Ostapenko, 2017; Нападовська, Пилипенко, 2018; Мальчикова, Беляя, 2020), зокрема:

– нестабільне забезпечення фінансової підтримки добровільного об'єднання та приєднання територіальних громад з боку державної влади;

№	АТО	Кількість ОТГ	Загальна кількість сільських, селищних та міських рад	Кількість сільських, селищних та міських рад в ОТГ	Частка сільських, селищних та міських рад, %	Коефіцієнт адміністративного об'єднання	Чисельність населення, 1.01.2015 р.	Чисельність населення в ОТГ	Частка населення, %	Коефіцієнт об'єднання населення	Загальна площа	Площа ОТГ	Частка площі, %	Коефіцієнт територіального об'єднання
1	Бітгород-Дністровський район	4	26	14	53,85	1,85	60718	43384	71,45	4,98	1852,00	1240,89	67,00	2,16
2	Кілійський район	2	15	6	40,00	1,37	52730	38032	72,13	5,02	1359,00	856,52	63,03	2,03
3	Лиманський район	2	23	5	21,74	0,75	70804,00	18441	26,05	1,81	1487,00	517,87	34,83	1,12
4	Овідіопольський район	3	19	8	42,11	1,45	77278	33017	42,72	2,98	815,00	245,06	30,07	0,97
5	Татарбунарський район	2	19	4	21,05	0,72	38901	5501	14,14	0,98	1748,00	701,28	40,12	0,00
Загалом приморські райони		13	102	37	36,27	1,25	300431	138375	46,06	3,21	7261,00	3561,62	49,05	1,58
Загалом по Одеській області		32	481	140	29,11	0,49	2373490	340832	14,36	0,55	33310	10333	31,02	0,80
1	Березанський район	2	17	9	52,94	1,15	23 566	15186	64,44	2,39	1378,00	708,14	51,39	1,66
2	Очаківський район	2	9	7	77,78	1,69	15 587	11517	73,89	2,74	1490,00	1144,42	76,81	2,48
3	Вітовський район	3	21	12	57,14	1,24	50755,00	29345	57,82	2,15	1460,00	800,56	54,83	1,77
Загалом приморські райони		7	47	28	59,57	1,29	89908	56048	62,34	2,31	4328,00	2653,12	61,30	1,98
Загалом по Миколаївській області		32	308	142	46,10	0,77	1145389	308582	26,94	1,03	33310	10333,1	31,02	0,80
1	Білозерський	3	22	7	31,82	0,82	65857	24638	37,41	1,42	1534	516,66	33,68	0,99
2	Генічеський	0	20	0	0,00	0,00	59086	0	0,00	0,00	3008	0,00	0,00	0,00
3	Голопристанський	4	21	9	42,86	1,10	45241	17832	39,42	1,50	3406	995,55	29,23	0,86
4	Каланчацький	2	12	9	75,00	1,93	21547	19215	89,18	3,39	916	810,83	88,52	2,61
5	Скадовський	0	15	0	0,00	0,00	46907	0	0,00	0,00	1759	0,00	0,00	0,00
6	Чаплинський	4	20	19	95,00	2,45	34 314	33518	97,68	3,71	1722	1655	96,11	2,84
7	Новотроїцький	0	19	0	0,00	0,00	35 083	0	0,00	0,00	2298	0,00	0,00	0,00
Загалом приморські райони		13	129	44	34,11	0,88	272952	95203	34,88	1,33	14643	3978,04	27,17	0,80
Загалом по Херсонській області		33	296	115	38,85	0,65	1 045 549	275216	26,32	1,01	28461,26	9648	33,90	0,88
1	Бердянський район	4	14	11	78,57	1,20	25 768	43384	168,36	5,73	1776,00	1522,99	85,75	1,28
2	Призовський район	5	26	14	53,85	0,82	26 889	16771	62,37	2,12	1947,00	1049,73	53,92	0,80
3	Приморський район	2	16	4	25,00	0,38	30566,00	18441	60,33	2,05	1400,00	440,90	31,49	0,47
4	Якимівський район	2	14	13	92,86	1,42	33 147	30739	92,74	3,16	1850,00	1717,00	92,81	1,38
Загалом приморські райони		13	70	42	60,00	0,92	116370	109335	93,95	3,20	6973,00	4730,62	67,84	1,01
Загалом по Запорізькій області		48	299	196	65,55	2,20	1731056	508368	29,37	1,12	27180	18225,5	67,05	1,74
Загалом по Донецькій області		13	248	74	29,84	0,50	4 320 821	239356	5,54	0,21	26517	5228	19,72	0,51
Загалом приморські райони України		46	348	151	43,39		779661	398961	51,17		33205	14923	44,94	
Україна		982	7521	4487	59,66		42386400	11073773	26,13		603500	232932	38,60	

Рис. 1. Приморські територіальні громади України у процесі децентралізації

* Розраховано за даними (Реформа децентралізації, 2020)

– швидке збільшення кількості ОТГ без пропорційного збільшення обсягу субвенцій на розвиток інфраструктури, що знижує мотивацію громад до об'єднання та їхні можливості щодо соціально-економічного розвитку;

– неврегульоване питання розподілу повноважень між органами місцевого самоврядування та органами виконавчої влади загалом, а також місцевими радами ОТГ та районними державними адміністраціями;

– відсутнє належне кадрове забезпечення органів місцевого самоврядування об'єднаних територіальних громад, недостатня кваліфікація службовців місцевого самоврядування для виконання нових функцій.

Децентралізація і формування ОТГ актуалізує проблему пошуку шляхів забезпечення їх ефективного функціонування за рахунок наявного ресурсного потенціалу, визначаючи тим самим спроможність ОТГ. Ресурсний потенціал відіграє ключову роль у визначенні функцій, спрямованості та динаміки розвитку ОТГ. Внаслідок цього постає важливе питання пошуку напрямів найбільш ефективного використання туристично-рекреаційних ресурсів приморських громад,

а шляхи оптимізації управління прибережними територіями вбачають перш за все у інтегрованому управлінні і плануванні (Clarke et al., 2013; Malchykova, Gukalova, Omelchenko, Napadovska, 2019; Mestanza-Ramón, Sara, Saavedra, Paredes, 2019), хоча з'являються і дослідження, що обґрунтовують провідну роль мистецтва як фасилітатору у прибережних процесах управління (Walsh, Döring, 2018).

Варто мати на увазі, що нині прибережні громади України, окрім політичних трансформацій, стикаються з безліччю невизначеностей з точки зору збереження засобів до існування та збереження стійкості до соціально-економічних (Jurjonas, Seekamp, 2020) та екологічних (Barjon et al., 2012) змін.

До «компонентів» стійкості громади відносять (McElduff & Ritchie, 2018) справедливе і стале використання ресурсів; економічне різноманіття; біорізноманіття; лідерство; громадську участь; навчання, навички та знання; відносини між людьми та місцями. У різних громадах буде варіювати важливість одних вимірів над іншими, реакція на зміни довкілля, зовнішні фактори будуть проявлятися по-різ-

А)

Б)

В)

Рис. 2. Відмінності результатів децентралізації у приморських районах Херсонської області: за коефіцієнтом адміністративного об'єднання (А), об'єднання населення (Б), територіального об'єднання (В)

ному залежно від контексту, часу, досвіду та сприйняття цієї зміни та того, як це може вплинути на стосунки між людьми та місцями.

Компоненти стійкості громади по-різному взаємодіють між собою. У разі освоєння рекре-

ційних ресурсів приморських громад стратегічні напрями розвитку туризму можуть бути неоднозначно оцінені у вимірах економічного і біологічного різноманіття, що навіть може породжувати конфлікти суспільних інтересів

(Dredge, 2010). Перетворення ідей у практичні проекти та підтримка громади є складним завданням з огляду на розширення можливостей громади, підвищення соціальної значущості та формування власних пріоритетів.

Саме тому важливою у процесі децентралізації є підтримка різними міжнародними проектами та програмами, головною метою яких є підвищення ефективності управління природними ресурсами, якості комунальних послуг, розвитку інфраструктури, стимулювання місцевої економіки та посилення долученості та активності громадян. Кейс Херсонської області дає можливість проаналізувати результати такого міжнародного партнерства, зокрема особливості реалізації програми «Децентралізація приносить кращі результати та ефективність» (DOBRE), яка виконується Агентством США з міжнародного розвитку (USAID) і розпочала свою дію з 08.06.2016 р. (Децентралізація: міжнародна співпраця, 2020).

Програма DOBRE має план роботи на п'ять років до 07.06.2021 р. Програма допомагає територіальним громадам зростати та процвітати шляхом посиленого місцевого самоврядування та створення кращих умов для розвитку і водночас слугувати моделями та мотиваторами для інших громад, котрі планують об'єднання (Mashkova, Napadovska, 2018). Програма DOBRE працює в 7 цільових областях, відбір ОТГ проходив у три раунди, в кожному з яких було вибрано по 25 ОТГ (перший етап відбувся у вересні–жовтні 2016 р., другий – у квітні 2017 р., третій відбувся у червні–липні 2018 р.). До програми DOBRE увійшли такі об'єднані територіальні громади Херсонської області (табл. 1).

Програма DOBRE спільно з партнером програми Українським кризовим медіацентром організувала туристичний хаб «Розвиток туризму в умовах нових громад», який відбувся 17–18 травня 2018 р. у Херсонській області з метою оптимізації управління туристично-рекреаційним потенціалом вищезазначених громад (Розвиток туризму в умовах нових громад, 2018). Херсонщина була вибрана не випадково для проведення цього заходу, адже завдяки поєднанню певних природних факторів та ресурсів на території області сформувалися потужні рекреаційні комплекси. Херсонська область посідає одне з провідних місць України за рівнем забезпеченості цінними

Таблиця 1

Об'єднані територіальні громади Херсонської області – учасники програми DOBRE (Децентралізація: міжнародна співпраця, 2020)

Раунди відбору до програми	ОТГ, які увійшли у програму
1 раунд	1. Асканія-Нова селищна ОТГ; 2. Музиківська сільська ОТГ; 3. Кочубейська сільська ОТГ.
2 раунд	1. Чаплинська селищна ОТГ; 2. Присиваська сільська ОТГ.
3 раунд	1. Високопільська селищна ОТГ; 2. Великокопанівська сільська ОТГ; 3. Новорайська сільська ОТГ; 4. Станіславська сільська ОТГ.

природними та історико-культурними ресурсами, які становлять потужний туристично-рекреаційний потенціал. Важливим результатом щодо ефективного використання рекреаційних ресурсів у межах програми DOBRE стало укладання угоди про міжмуніципальне співробітництво між ОТГ Асканії-Нова та Присиваською ОТГ. Співробітництво територіальних громад здійснюється у формі реалізації спільного проекту «Створення туристично-оздоровчого кластеру в громадах Асканії-Нової та Присиваської ОТГ» (Таврійський туристичний кластер, 2014). Головна мета створення кластеру – збалансоване використання туристично-рекреаційного потенціалу області, розробка турів для організованих груп, щоб люди протягом одного туру змогли відвідати і все-світньо відомий біосферний заповідник «Асканія-Нова» і Лемурийське озеро, а можливо згодом і рекреаційні ресурси Тавричанської ОТГ. Обґрунтовано (Mashkova, Napadovska, 2018), що обидві громади мають високий туристично-рекреаційний потенціал. В Асканії-Новій знаходиться відомий в усьому світі біосферний заповідник ім. Ф.Е. Фальц-Фейна, а Присиваська ОТГ славиться рожевим озером затоки Сиваш (с. Григорівка, центр Присиваської ОТГ), аналогів якому немає в Європі. Озеро у народі називають Лемурийське, або «українське Мертве море». Озеро має велику концентрацію солі та лікувальну глину (концентрація солі сягає 35%), що є привабливим для туристів як оздоровча зона. Проект DOBRE покликаний розв'язати численні проблеми формування

спроможності ОТГ, зокрема: розвитку малого підприємництва, зайнятості населення, створення нових та удосконалення наявних туристично-оздоровчих продуктів, формування відповідної туристичної інфраструктури і підвищення продуктивності використання наявних природних рекреаційних ресурсів для економічного зростання регіону.

Для того щоб об'єднати та збільшити потоки туристів, необхідно покращити розвиток інфраструктури, розміщення інформаційних стендів і рекламної продукції. На поточний момент Асканія-Нова вже забезпечена певною матеріально-технічною базою (зкладами розміщення різної соціально-економічної категорії), але цього не досить для надання широких високоякісних туристичних послуг. Тому пріоритетним напрямом є удосконалення та розвиток соціальної інфраструктури ОТГ, а саме планується: побудова басейнового комплексу, літніх майданчиків та лікувально-оздоровчих закладів; виготовлення спеціалізованої сувенірної продукції на туристичний сезон. З метою створення єдиного туристично-рекреаційного простору між ОТГ Асканія-Нова та Присиваська заплановано (за рахунок коштів з Державного фонду регіонального розвитку) удосконалити транспортне сполучення. Також важливим кроком щодо розвитку інфраструктури є створення інвестиційного проекту з обладнання туристично-інформаційного центру для відвідувачів (На Херсонщині створять новий туристично-оздоровчий кластер, 2018).

Варто також зазначити, що Присиваська ОТГ приваблює туристів не лише озером Сиваш, але й сільським зеленим туризмом, який активно розвивається в с. Григорівка. Нині в с. Григорівка функціонує 26 сільських зелених садіб (Садоби сільського зеленого туризму, 2020), які надають певний спектр туристичних послуг: проживання в стилізованих будинках; харчування; ознайомлення з природними, історико-культурними, культурно-побутовими особливостями Присиваської ОТГ; проведення розважальних народних заходів; оздоровчі процедури (зокрема, оздоровлення на Лимурийському озері затоки Сиваш) тощо.

Подібний досвід міжнародного партнерства має стати моделлю сталого розвитку туристично-рекреаційної сфери і для забезпечення «стійкості» і спроможності приморських тери-

торіальних громад не тільки в Херсонській області, а і в Україні загалом.

Висновки з проведеного дослідження. Успішна реалізація реформи територіальної організації влади на засадах децентралізації вимагала участі окремих громад України у програмах відбору для комплексної підтримки з боку міжнародних донорських проектів і програм. Системне застосування проектного підходу дає можливість залучити потрібні інвестиції і в сферу туристично-рекреаційної діяльності, перспективної для приморських територіальних громад.

Отже, в рамках міжнародного партнерства відбувається створення нових економічних можливостей і покращення управління рекреаційними ресурсами регіону, що в цілому призводить до підсилення спроможності громад і подолання ризиків виокремлення часткових цілей, що не відповідають стратегічним пріоритетам розвитку територій, а також інтеграції діяльності органів публічного управління щодо надання рекреаційних послуг. У цьому зв'язку дуже перспективним слід вважати створення туристично-оздоровчих кластерів, головною метою яких є збалансоване використання туристично-рекреаційного потенціалу і своєчасне реагування на будь-які виклики геополітичного, соціально-економічного, екологічного і надзвичайного характеру, зокрема наслідки пандемічної кризи у всіх сферах життєдіяльності.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Amundsen, H. (2015). Place attachment as a driver of adaptation in coastal communities in Northern Norway. *Local Environment*, 20(3), 257–276. (in English). DOI: 10.1080/13549839.2013.838751 (дата звернення: 22.08.2020).
2. Barron, S., Canete, G., Carmichael, J., Flanders, D., Pond, E., Sheppard, S., & Tatebe, K. (2012). A climate change adaptation planning process for low-lying, communities vulnerable to sea level rise. *Sustainability*, 4(9), 2176–2208. (in English). DOI: 10.3390/su4092176 (дата звернення: 22.08.2020).
3. Clarke, B., Stocker, L., Coffey, B., Leith, P., Harvey, N., Baldwin, C., Cannard, T. (2013). Enhancing the knowledge-governance interface: Coasts, climate and collaboration. *Ocean and Coastal Management*, 86, 88–99. (in English). DOI: 10.1016/j.ocecoaman.2013.02.009 (дата звернення: 22.08.2020).
4. Decentralisation Reform. Regions. (2020). URL: <https://decentralization.gov.ua/gromada> [Реформа

децентралізації. Регіони. (2020). Retrieved from: <https://decentralization.gov.ua/gromada> (in Ukrainian)] (дата звернення: 22.08.2020).

5. Decentralisation: International Cooperation. (2020). URL: <https://donors.decentralization.gov.ua/project/dobre> [Децентралізація: міжнародна співпраця. (2020). Retrieved from: <https://donors.decentralization.gov.ua/project/dobre> (in Ukrainian)] (дата звернення: 22.08.2020).

6. Dredge, D. (2010). Place change and tourism development conflict: Evaluating public interest. *Tourism Management*, Vol. 31(1), 104–112. (in English). DOI: 10.1016/j.tourman.2009.01.004 (дата звернення: 22.08.2020).

7. Farmsteads of rural green tourism (2020). URL: <https://grygorivska-gromada.gov.ua/sadibi-silskogo-zelenogo-turizmu-1525724246/> [Садиви сільського зеленого туризму. (2020). Retrieved from: <https://grygorivska-gromada.gov.ua/sadibi-silskogo-zelenogo-turizmu-1525724246/> (in Ukrainian)] (дата звернення: 22.08.2020).

8. Geportal of the administrative-territorial system of Ukraine (2019). URL: <http://atu.minregion.gov.ua/ua/home> [Геопортал адміністративно-територіального устрою України (2019). Retrieved from: <http://atu.minregion.gov.ua/ua/home> (in Ukrainian)] (дата звернення: 22.08.2020).

9. In the Kherson region will create a new tourist-recreation cluster. (2018). URL: <http://pivdenukraine.com.ua/2018/03/05/na-xersonshhini-stvoryat-novij-turistichno-ozdorovchij-klaster/> [На Херсонщині створюють новий туристично-оздоровчий кластер. (2018). Retrieved from: <http://pivdenukraine.com.ua/2018/03/05/na-xersonshhini-stvoryat-novij-turistichno-ozdorovchij-klaster/> (in Ukrainian)] (дата звернення: 22.08.2020).

10. Jurjonas, M. & Seekamp, E. (2020). A commons before the sea: climate justice considerations for coastal zone management. *Climate and Development*, 12(3), 199–203. (in English). DOI: 10.1080/17565529.2019.1611533 (дата звернення: 22.08.2020).

11. Malchykova, D., Gukalova, I., Omelchenko, N., Napadovska, H. (2019). Integrated coastal zone management: restrictions and priorities of development, the implementation of administrative and territorial organization reform. The 19th International Multidisciplinary Scientific GeoConference Surveying Geology and Mining Ecology Management. (SGEM, 19 (5.1), 2019) 407–414. (in English). DOI: 10.5593/sgem2019/5.1/S20.051 (дата звернення: 22.08.2020).

12. Malchykova, D.S., Bielaia, I.S. Decentralization practice in the Kherson region: territorial community resources and land management problems. *Odesa National University Herald. Geography and Geology*, 25, 1 (36). 110–125 [Мальчикова, Д.С., Белая, І.С. (2020) Практика децентралізації в Херсонській області: територіальні ресурси громад і проблеми землеустрою. *Вісник Одеського національного університету. Географічні та геологічні науки*, 25, 1 (36). 110–125 (in Ukrainian)]. DOI: 10.18524/2303-9914.2020.1(36).205171 (дата звернення: 22.08.2020).

13. Mashkova, O., Napadovska, H. (2018). Prospects of tourism development in the united national territorial communities of Kherson region. *Scientific and practical collection of Kyiv National University T. Shevchenko. Series: Geography and Tourism*. (42) [Машкова, О.В., Нападівська, Г.Ю. (2018). Перспективи розвитку туризму в об'єднаних територіальних громадах Херсонської області. *Науково-практичний збірник Київського національного університету ім. Т. Шевченка. Серія: Географія і туризм*. (42) (in Ukrainian)].

14. McElduff, L., & Ritchie, H. (2018). Fostering coastal community resilience: mobilising people-place relationships. *Area*, 50, 186–194. (in English). DOI: 10.1111/area.12419 (дата звернення: 22.08.2020).

15. Mestanza-Ramón, C., Capa, S., Saavedra, F., Paredes, R. (2019). Integrated Coastal Zone Management in Continental Ecuador and Galapagos Islands: Challenges and Opportunities in a Changing Tourism and Economic Context. *Sustainability*. (in English). DOI: 10.3390 / su11226386 (дата звернення: 22.08.2020).

16. Moser, S.C., Williams, S.J., & Boesch, D.F. (2012). Wicked challenges at land's end: managing coastal vulnerability under climate change. *Annual Review of Environmental Resources*, 37, 51–78. (in English). DOI: 10.1146/annurev-environment-021611-135158 (дата звернення: 22.08.2020).

17. Napadovska, H.Yu., Pylypenko, I.O. (2018). Spatial analysis of the process of association of territorial communities. Materials of the international scientific and practical conference. Kharkiv: Karazin Kharkiv National University, 181–183. [Нападівська, Г.Ю., Пилипенко, І.О. (2018). Просторовий аналіз процесу об'єднання територіальних громад, Матеріали міжнародної науково-практичної конференції. Харків: ХНУ імені В.Н. Каразіна. (м. Харків, 8–9 листопада, 2018 р.). Харків : ХНУ імені В.Н. Каразіна, 181–183. (in Ukrainian)].

18. Napadovska, H. (2019). Features of agricultural development in the context of decentralization (in the case of the Kherson region). *Scientific Bulletin of Kherson State University. Series "Geographical Sciences"*, (10), 48–55 [Нападівська, Г.Ю. (2019). Особливості сільського розселення в контексті децентралізації (на прикладі Херсонської області). *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: географічні науки*, (10), 48–55. (in Ukrainian)]. DOI: 10.32999/ksu2413-7391/2019-10-7 (дата звернення: 22.08.2020).

19. Oliyuk, Ya.B., Ostapenko, P.O. (2016). Formation of capable local communities in Ukraine: benefits, risks, threats. *Ukrainian Geographical Journal*, (4), 37–43. [Олійник, Я.Б., Остапенко, П.О. (2016). Формування спроможних територіальних громад в Україні: переваги, ризики, загрози. *Український географічний журнал*, (4), 37–43. (in Ukrainian)].

20. On Approving the Concept of Reforming Local Self-Government and Territorial Organization of Government in Ukraine: the order of the Cabinet of Ministers of Ukraine. (2014). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/333-2014-%D1%80#Text>

[Про схвалення Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні. (2014). Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/333-2014-%D1%80#Text> (in Ukrainian)] (дата звернення: 22.08.2020).

21. Ormaza, F. & Castro, D. (2020). COVID-19 impacts on beaches and coastal water pollution: Management proposals post pandemic. (in English) DOI: 10.13140 / PG.2.2.29115.23841 (дата звернення: 22.08.2020).

22. Seekamp, E., Jurjonas, M. & Bitsura-Meszaros, K. (2019) Influences on coastal tourism demand and substitution behaviors from climate change impacts and hazard recovery responses. *Journal of Sustainable Tourism*, 27(5), 629–648 (in English). DOI: 10.1080/09669582.2019.1599005 (дата звернення: 22.08.2020).

23. Tavriya tourist cluster – new opportunities of tourist Kherson. (2014). URL: <https://khoda.gov.ua/tavrisheskijj-turisticheskijj-klaster-novye-vozmojnosti-turisticheskijj-hersonshhiny1-uk> [«Таврійський туристичний кластер» – нові можливості туристичної Херсонщини (2014). Retrieved from: <https://khoda.gov.ua/tavrisheskijj-turisticheskijj-klaster-novye-vozmojnosti-turisticheskijj-hersonshhiny1-uk> (in Ukrainian)] (дата звернення: 22.08.2020).

24. Tourism development in new communities, tourist hub. (2018). URL: <http://decentralization.uacrisis.org/tourhub> [Розвиток туризму в умовах нових громад, туристичний хаб. (2018). Retrieved

from: <http://decentralization.uacrisis.org/tourhub> (in Ukrainian)] (дата звернення: 22.08.2020).

25. Udovychenko, V., Melnychuk, A., Gnatiuk, O., Ostapenko, P. (2017). Decentralization reform in Ukraine: assessment of the chosen transformation model, *European Spatial Research and Policy* (24,1) (in English). DOI: 10.1515/esrp-2017-0002 (дата звернення: 22.08.2020).

26. Ukraine's Sustainable Development Strategy till 2030. Project. (2017). URL: https://www.undp.org/content/dam/ukraine/docs/SDGreports/UNDP_Strategy_v06-optimized.pdf [Стратегія розвитку України до 2030 року. Проект. (2017). Retrieved from: https://www.undp.org/content/dam/ukraine/docs/SDGreports/UNDP_Strategy_v06-optimized.pdf (in Ukrainian)] (дата звернення: 22.08.2020).

27. Walsh, C., Döring, M. (2018). Cultural geographies of coastal change. *Area*, 50, 2, 146–149. (in English). DOI: 10.1111/area.12434 (дата звернення: 22.08.2020).

28. Yeh, S.-S. (2020). Tourism recovery strategy against COVID-19 pandemic. *Tourism Recreation Research*. 1(7). DOI: 10.1080/02508281.2020.1805933 (дата звернення: 22.08.2020).

29. Zenker, S., Kock, F.. (2020). The coronavirus pandemic – a critical discussion of a tourism research agenda. *Tourism Management*. 81. 104164. (in English). DOI: 10.1016/j.tourman.2020.104164 (дата звернення: 22.08.2020).

Стаття надійшла до редакції 02.09.2020.

The article was received 02 September 2020.